

Pavel Materna: *Concepts and Objects*. *Acta Philosophica Fennica vol 63*, Societas Philosophica Fennica, Helsinky 1998; 177 pp.

Pavel Materna je logikem a filosofem, na kterého se, domnívám se, mimořádně hodí anglický přívlastek *single-minded*, který bohužel nemá v češtině skutečný ekvivalent. Materna již dávno přijal za svůj ten pojmový rámec, který stojí v základě systému *transparentní intenzionální logiky* (TIL) vyvinuté Pavlem Tichým, a tento rámec se mu stal měřítkem všech věcí, jsooucích že jsou a nejsoucích že nejsou. Ani jeho poslední kniha *Concepts and Objects*, která vyšla v ediční řadě vydávané Filosofickou společností Finska, není v tomto směru výjimkou: ani ona není ničím jiným než jistou formou rozpracování a aplikace TIL.

Tato kniha se ale přece jenom, zdá se mi, od předchozích Maternových publikací poněkud liší, a to způsobem, který je třeba přivítat. Zatímco v minulosti se Maternova soustředěnost na TIL často projevovala i jeho neochotou zabývat se názory s TIL nekompatibilními a hovořit i k lidem, který tento systém za svůj neberou, v knize *Concept and Object* se Materna více než kdy předtím pokusil vymezit TIL oproti jiným logickým a filosofickým systémům a u mnohých problémů, kterými se v knize zabývá, se pokusil jasněji než kdy předtím vyjádřit, proč je podle něj ten přístup, který on volí, lepší než přístupy jiné.

První čtyři kapitoly knihy představují přehled pojmového aparátu TIL a jsou, domnívám se, nejenom mimořádně zdařilým shrnutím principů TIL samotné, ale i velice srozumitelným výkladem motivace, která je 'za' touto logikou. Materna zde s použitím celé řady příkladů objasňuje, jakým specifickým způsobem se v rámci TIL chápou pojmy jako *možný svět*, *intenze*, *konstrukce* ap. a proč bychom právě od tohoto jejich chápání měli očekávat pokrok v řešení tradičních logických a filosofických problémů. Kapitola 2 je věnována objektům, možným světům a na nich založených intenzích; v Kapitole 3 se probírá Tichého pojem konstrukce a v Kapitole 4 je pojednáno o tom, jak jsou v rámci TIL objekty a konstrukce hierarchicky uspořádány. Vše je vyloženo srozumitelně a přehledně, a pokud mohu posoudit bez věcných a formálních chyb.

Kapitola 5 je věnována způsobu, jakým chce Materna s pomocí pojmového aparátu TIL explikovat jeden z historicky klíčových filosofických a logických pojmů, totiž pojem *pojmu*. Materna se samozřejmě hlásí k 'realistickému' chápání pojmů - pojmy jsou podle něj objektivní a na jazyku nezávislé entity. Současně se hlásí k takovému pojetí pojmů, které vidí pojmy jako sémantické koreláty nejenom obecných termínů, ale fakticky všech smysluplných jazykových výrazů (takže Maternův *pojem* je z tohoto hlediska vlastně něco blízkého *významu* v intuívním smyslu). Pojmy jsou v Maternově pojetí objektivními (nikoli mentálními a nikoli jazykovými) entitami, které jistým způsobem 'identifikují' objekty a jsou navíc 'strukturované' (skládají se z rozlišitelných složek). Tím se Maternovo pojetí výrazně odchyluje od toho způsobu chápání pojmů, které se v rámci moderní logiky a analytické filosofie spojuje především s Gottlobem Fregem a pro které jsou pojmy vyjadřovány pouze *obecnými* termíny. I pro Maternovo pojetí by se ovšem, jak to autor dokládá, našli v rámci

moderní logiky precedenty (před Fregem v pracích Bernarda Bolzana, či po něm například u Alonza Churcha). Maternova explikace pojmu *pojmem* v pojmovém rámci TIL pak pojmy připodobňuje ke konstrukcím - rozdíl je víceméně jenom v tom, že zatímco například $\lambda xy.x+y$ a $\lambda yx.y+x$ jsou *ex definitio* různými konstrukcemi, jde podle Materny o totožné pojmy. Materna tak pojmy definuje jako jisté ekvivalenční třídy konstrukcí.

Ve následujících třech kapitolách své knihy pak autor aplikuje svou teorii pojmů na různé druhy tradičních problémů logiky a filosofie jazyka. V kapitole 6 se zabývá pojmovými soustavami, zejména problémy související s 'primitivností' versus odvozeností pojmů. V kapitole 7 se potom obrací k problémům souvisejícím s tím, jak jsou pojmové soustavy vyjadřovány jazyky; v jejím rámci si explicitně všímá vztahu mezi pojmem *pojmu* a pojmem *významu* a analyzuje tu i takové pojmy, jakými jsou *homonymie*, *víceznačnost*, *vágnost* atd. V Kapitole 8 se pak zabývá problémy spojenými s pojmem *definice*.

Poslední, devátá kapitola knihy *Concepts and Objects* shrnuje Maternovy závěry. Konstatuje se v ní, že pojmy jsou jiným druhem entit, než jsou objekty (které Materna ztotožňuje s těmi entitami, které je možné pojmut do pojmového rámce teorie množin); a dále konstatuje, že takto chápané pojmy jsou vhodnými explikáty významů v pre-teoretickém smyslu slova.

Kritickou část recenze si dovoluji začít osobní poznámkou. Během oněch asi dvaceti let, co se s Pavlem Maternou znám, se s ním téměř neustále přu. Pokud jde o logiku a filosofii, není mnoho věcí, na kterých bychom se bez problémů shodli; nejsem si ale vůbec jist, zda bych se k tomu, co dnes o logice a filosofii vím, dopracoval i tehdy, kdyby nebylo těchto věčných stimulujících (a zpočátku mě někdy až k zoufalství dohánějících) diskusí; a neskromně doufám, že v něčem prospěšné byly i Pavlovi. Myslím si tedy, že bude i nyní dobře, když se budu podrobně věnovat především tomu, s čím já v jeho knize nesouhlasím nebo o čem si myslím, že by to mohlo být nějakým způsobem vylepšeno.

Řekl jsem, že se Materna v knize do jisté míry snaží vypořádat s konkurenčními přístupy k těm problémům, kterými se zabývá; v mnoha případech je, myslím, tuto jeho snahu možné považovat za úspěšnou. Na některých místech však podle mého názoru stále dělá se svými konkurenty příliš krátký proces. Tak obhajuje-li na straně 28 problémy, které vyvolává jeho anti-esencialismus prostě tvrzením, že „esencialistická koncepce vede k mnohem horším potížím“, zdá se to být spíše zametením problému pod stůl než vypořádáním se s ním. Podobně neuspokojivé se mi zdá odmítnutí Kripkeho relace dosažitelnosti (na str. 29) tvrzením, že Kripkeho sémantika ve skutečnosti žádnou sémantikou není, protože existuje v různých verzích a tudíž vede k nestravitelnému relativismu. Zdá se mi být nasnadě, že i nutnost sama se vyskytuje v různých verzích (logická, fyzikální atd.), takže proti existenci více explikátů lze stěžít něco namítat; a legitimní se mi zdá být i to, že se někteří modální logikové se zabývají čistě formálními aspekty příslušných systémů (jakkoli plně souhlasím s Maternou, že pak jde o 'pouhou' matematiku, která se může stát logikou až skrze své vztahování k našim skutečným pojmům a k naší skutečné argumentaci).

Nejproblematičtější se mi ovšem v tomto ohledu zdá být způsob, jakým se Materna vypořádává, zejména v Kapitole 7, s názory W.V. Quina. Ne že by Maternova kritika neměla racionální jádro - problém je však v tom, že se, zdá se mi, poněkud mívá svým cílem. Materna totiž Quina vykresluje jako člověka, jemuž je takový přístup, jaký nabízí TIL, uzavřen díky jeho nepochopitelné fobii k abstraktním objektům, na jakých je TIL postavena. Materna říká: „Jediným předpokladem potřebným k takovému řešení [úspěšnému definování analytičnosti, synonymie a významu] je připuštění, že abstraktní objekty jsou částí (*sui generis*) světa. Pak ovšem nejsou pojmy, významy atd. o nic ‘obskutnějšími entitami’ než třeba čísla.“ (s. 121)

Nedorozumění je podle mě v tom, že Materna má za to, že Quinovi nějaký ‘horror universalii’ brání připustit existenci těch objektů, které TIL pro svou explikaci významů používá (intenzí, konstrukcí atd.). Já se domnívám, že tak tomu není: že i pokud by bylo připsání takového odporu k abstraktům Quinovi opodstatněné (čímž si rozhodně nejsem jist, protože mám pocit, že proti rigorózně definovaným, ‘matematickým’ objektům v podstatě nic nemá), nebyl by tohle onen skutečný důvod, proč odmítá ten přístup k sémantice, který nabízí TIL. Co Quine odmítá, je to, že by s takovými ‘ostře ohraničenými’ objekty mohly být ztotožněny významy běžných výrazů našeho jazyka. Vezměme výraz ‘pes’ - je věcí jeho významu například to, že pes je savec (to jest je vědění, že pes je savec, záležitostí znalosti významu výrazu ‘pes’, nebo záležitostí znalosti nějakého nejazykového faktu)? Na takové otázky prostě podle Quina nejsou žádné jednoznačně správné odpovědi - a to podle něj vyvrací možnost, že významy jsou nějakými TILovsky definitními objekty, protože v takovém případě by i vztah mezi významy takových slov jako ‘pes’ a ‘savec’ definitní být musel.

Zdá se mi, že Maternovou odpovědí by mohlo být, že významy sice ostře ohraničené objekty nejsou, avšak je užitečné je jako takové *znázorňovat* či *modelovat* - stejně tak jako je mnohdy užitečné třeba na mapě ostře ohraničovat nějaké oblasti, které ve skutečnosti ostré hranice nemají. Zdá se mi, že je to právě tento kompromis, co by dokázalo učinit maternovský pohled kompatibilní s pohledem quinovským¹. Avšak k němu Materna zjevně není odhodlán: podle něj není význam *modelován* jako objekt, podle něj význam prostě *je* objekt. A to je to, s čím by Quine jistě, a podle mne oprávněně, nesouhlasil.

Problematičnost tohoto aspektu Maternova přístupu je, zdá se mi, dobře vidět na způsobu, jakým se vypořádává s jedním z tradičních sémantických paradoxů, s paradoxem hromady. Tento paradox spočívá ve faktu, že na jedné straně, jak se zdá, nemůžeme přidáním jednoho zrnka písku vytvořit hromadu z něčeho, co hromadou není; a přitom se, na druhé straně, postupným přidáváním jednotlivých zrněk písku jistě můžeme dostat od *jakéhokoli* množství písku k *jakémukoli* většímu množství. Materna se s tímto problémem vypořádává jednoduše: v rámci systému jako je TIL můžeme mít pojmy jako *skládat se z 10⁶ zrněk písku*

---

¹ K takovému chápání „formální sémantiky“ jsem se já přihlásil ve svém Úvodu to teoretické sémantiky (Karolinum, Praha, 1998). Podrobně se tomuto problému věnuje Vladimír Svoboda v článku ‘Dva pohledy na význam’ (*Filosofický časopis*).

či třeba *skládat se z více než 10^5 a méně než 10^7 zrnek písku*, a nevyjadřuje-li výraz ‘být hromadou’ žádný z těchto pojmů, pak je nutně homonymní. Domnívám se, že to je opět prostě smetení problému se stolu namísto jeho vyřešení: zdá se mi být zřejmé, že náš běžný výraz „být hromadou“ není ani homonymní, ani neoznačuje žádný z Maternovských ‘ostrých’ pojmů - je jakýmsi podivným způsobem vágní a pokud chceme jeho význam *adekvátně* zachytit *jako objekt*, potřebujeme k tomu nějaký jiný druh objektu, než jaký nám dává k dispozici TIL². Přitom, a to se mi zdá být podstatné, podobná vágnost je v různé míře charakteristická pro téměř veškeré výrazivo přirozeného jazyka.

Tím se dostáváme k Maternovu způsobu chápání logiky. Materna se hlásí k Tichého definici (46), která říká, že „logika je studiem logických objektů (individuí, pravdivostních hodnot, možných světů, propozic, tříd, vlastností, vztahů a podobně) a *způsobů, jak mohou být takové objekty konstruovány z jiných takových objektů*.“ Je ovšem stěží zpochybnitelné, že logika je historicky primárně úsilím o nalezení kritérií správnosti našich úsudků, argumentací a důkazů; a chceme-li tedy chápat logiku tak, jak říká Tichý, pak bychom měli ukázat, že je tato správnost právě oněmi ‘logickými objekty’ a jejich kombinacemi nějakým způsobem určena. Exponenti TIL mají zjevně za to, že tohle prostě plyne z faktu, že tyto objekty zakládají sémantiku výrazů, z nichž naše úsudky skládáme - avšak mně se zdá, že pro tento svůj kardinální předpoklad nepřináší v jednotlivých případech dostatek důvodů.

Charakteristické je v tomto směru Maternovo konstatování, že to, čím se v knize zabývá, je *logická analýza přirozeného jazyka*, která „není empirickou disciplínou“ (12). Nejde-li ovšem o empirickou disciplínu, pak musí být tím, co se zkoumá, nějaké ‘apriorně dané’ či ‘matematické’ objekty a struktury. Jak však potom rozumět tomu, že jde o analýzu *přirozeného jazyka*? Protože zkoumané struktury jsou *strukturami výrazů přirozeného jazyka*, či protože zkoumané objekty jsou *významy těchto výrazů*? Jak to víme? Není snad to, zda tomu tak skutečně je, *empirickou otázkou*? Zkrátka a dobře, není *neempirická* analýza *přirozeného jazyka* prostě protimluvem?

Několik kritických připomínek bych měl i k analýzám konkrétních problémů, které Materna v knize předkládá. Neuspokojivý se mi zdá být především jeho přístup k sémantice zájmen. Jeho návrh, že výrok obsahující ‘pragmaticky zakotvené’ výrazy, jakými jsou zájmena, vyjadřuje otevřenou konstrukci, by stěží vedl k rozumně kompozicionální sémantice. (Kdyby měla být věta ‘Pozdraví ho’ analyzována jako $\lambda wt.Pozdr_{wt}(x,y)$, pak by to, zdá se mi, muselo při respektování kompozicionality vést k tomu, že by byla věta ‘Jestliže Peregrin potká Maternu, pozdraví ho’ analyzována jako $\lambda wt.Pot_{wt}(Per,Mat) \rightarrow Pozdr_{wt}(x,y)$ - zatímco intuitivně správnou analýzou je zřejmě $\lambda wt.Pot_{wt}(Per,Mat) \rightarrow Pozdr_{wt}(Per,Mat)$.) Nemenším

---

² Možná takový, jaký nabízí Vopěnkova *alternativní teorie množin* (viz např. Vopěňka: *Úvod do matematiky v alternativní teorii množin*, Alfa, Bratislava, 1989).

problémem se mi pak zdá být to, že by splynuly i významy výroků lišící se různými zájmeny, jako 'Já mám hlad' a 'On má hlad'³.

Podobně neuspokojivý se mi zdá být i způsob, jakým se Materna vypořádává s problémem kvantifikování do kontextů propozičních postojů. Tento problém spočívá v tom, že není jasné, za jakých podmínek je možné 'vytknout' existenční kvantifikaci před konstatování 'propozičního postoje', to jest kdy je možné například z 'Petr se domnívá, že existuje člověk, který má ty a ty vlastnosti' odvodit 'Existuje člověk, o kterém se Petr domnívá, že má ty a ty vlastnosti'. Materna tento problém 'řeší' kategorickým konstatováním, že 'vytýkat' můžeme vždy, ovšem s dodatkem, že co se vytýká, není nutně existence individuí, ale existence pojmů. (Takže z 'Petr se domnívá, že existuje člověk, který má ty a ty vlastnosti' sice skutečně nemůžeme vždy odvodit 'Existuje člověk, o kterém se Petr domnívá, že má ty a ty vlastnosti', zaručeně z ní ale můžeme odvodit 'Existuje *pojem*, o němž se Petr domnívá, že specifikuje člověka, který má ty a ty vlastnosti'.) Tohle je jistě pravda, zdá se mi však, že s původním problémem to má pramálo společného.

Na závěr jednu obecnou připomínku k Maternově teorii pojmů. Zdá se mi, že Tichého konstrukce jsou ve své podstatě velice intuitivní odpovědí na výzvu, kterou pro sémantiku představuje problém propozičních postojů a která vedla v osmdesátých letech k vytvoření různých 'hyperintenzionálních' sémantických teorií. Říci, že to, co vyjadřuje třeba výraz „1+2“ je určitá specifická konstrukce určitého výsledku (konkrétně čísla 3) z čísel 1 a 2 s použitím operace sčítání se mi zdá být mnohem přijatelnější než říkat třeba to, že vyjadřuje určitý 'syntaktický strom', na němž visí významy výrazů „1“, „2“ a „+“⁴. Z tohoto hlediska se mi pak zdá, že prohlásí-li Materna, že výrazy vyjadřují ne konstrukce, ale třídy konstrukcí (= pojmy v jeho smyslu), podstatná část této intuitivnosti se ztrácí. Podle mého názoru by lepší cestou bylo přímo modifikovat definici konstrukcí tak, aby $\lambda xy.x+y$ a $\lambda yx.y+x$ *nebyly* různými konstrukcemi⁵ - pak by bylo možné udržet to, že výrazy vyjadřují konstrukce, a pojmy v Maternově smyslu by splynuly přímo s konstrukcemi.

Po podrobném, snad až hnidopišském probrání všeho toho, s čím se v Maternově knize neztotožňuji, mi ovšem nezbyvá než zopakovat, že jde o knihu, ve které jsou Tichého i Maternovy myšlenky vyloženy a zdůvodněny s neobyčejnou jasností a přesností; a že ji tedy lze doporučit každému, kdo se o TIL, či o logiku a sémantiku vůbec, zajímá.

Jaroslav Peregrin

---

³ Tento problém a problémy s ním související jsou dnes ve světě středem pozornosti mnohých sémantiků. Viz můj přehledový článek 'Dynamická sémantika' (*ORGANON F 4*, 1996, 333-348).

⁴ Viz návrh Davida Lewise ('General Semantics', in *Semantics of Natural Language*, ed. D. Davidson a G. Harman, Reidel, Dordrecht, 1972), který se dočkal velkého ohlasu.

⁵ To by ovšem vyžadovalo vypracovat nové pojetí proměnných, v jehož rámci by různost symbolů (x a y) nutně neznamenala různost proměnných jako takových - přesněji řečeno, že by ji znamenala jenom 'lokálně', to jest v rámci jedné formule.